

Daşakarmapathāvadānamālā'da Üzüntü Bildiren Duygu Sözcükleri

Ahmet Ferhat ÖZKAN

Arş. Gör. Dr.,
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Konya, Türkiye
afozkan@erbakan.edu.tr

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 02.11.2021

Kabul: 25.12.2021

Yayın: 29.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Eski Uygur Türkçesi,
Eski Türkçenin Söz
Varlığı, Duygu Tarihi,
Duygu Sözcükleri,
Duygular ve Din.

Eski Uygur Türkçesi, Maniheizm ve Budizm inancına yönelik dinî metinler bakımından zengin bir dil malzemesi sunmaktadır. Çince, Sanskritçe, Soğdca, Toharca ve Tibetçeden Uygur Türkçesine yapılan çeviriler sadece dönemin inanışına dair değil aynı zamanda Türkçenin bu dönemdeki söz varlığına ilişkin de önemli veriler sunmaktadır. Theravada Budizm'inin Vaibhāṣika okuluna ait bir eser olan ve en geç on birinci veya on ikinci yüzyılda çevrildiği düşünülen Daşakarmapathāvadānamālā (DKPAM), "on (kötü) davranış yollarının zincirleme hikâyesi" anlamına gelmektedir. Budist bir akaid ve etik kitabı olan bu hikâyede duygular önemli bir yer tutmaktadır. Metinlerde kıskançlık, aç gözlülük, öfke gibi kimi duyguların kötülüklerinden bahsedilirken Buda'dan korkulması gerektiği veya insanlara merhamet gösterilmesi gerektiği de öğütlenir. Bu "duygusal" niteliklerinden ötürü Daşakarmapathāvadānamālā, Eski Uygur Türkçesindeki duygu söz varlığını inceleyebilmek için önemli bir kaynak hâline gelir. Bu metin aynı zamanda "üzüntü, keder ve hüznün" anlam dairesine giren sözcükler bakımından da zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu çalışmada, öncelikle, bir Eski Uygur Türkçesi metni olan DKPAM'de bu anlamı veren sözcükler tespit edilmiştir. Bu tespitin ardından, metin bağlamı içinde yapılacak yakın okuması yoluyla ilgili sözcüklerin semantik nüanslarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

The Emotion Words Which Express Sorrow in Daşakarmapathāvadānamālā

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 02.11.2021

Accepted: 25.12.2021

Published: 29.12.2021

Keywords:

Old Uyghur
Turkish,
Vocabulary of Old
Turkish, History of
Emotion, Emotion
Words, Emotions
and Religion.

Old Uyghur Turkish is abundant with religious texts of Manichaeism and Buddhism. Translations from Chinese, Sanskrit, Sogdian, Tohar and Tibetan into Old Uyghur provide important data not only on the belief of the period, but also on the vocabulary of Turkish in this period. Daşakarmapathāvadānamālā (DKPAM), a sum of manuscripts belonging to the Vaibhāṣika school of Theravada Buddhism thought to have been translated in the eleventh or twelfth century at the latest, means "the chain story of ten (bad) ways of behavior". Emotions appear prominently in this story, which is a Buddhist creed and ethics book. While the evils of some emotions such as jealousy, greed, and anger are mentioned in the texts, it is also advised that Buddha should be feared or people should be shown mercy. Because of these affective qualities, Daşakarmapathāvadānamālā is an important resource to examine the vocabulary of emotion in Old Uyghur Turkish. This text also has a rich vocabulary of "sorrow, grief or sadness". In this study, first of all, words that expresses sorrow in DKPAM were determined. Afterwards it is aimed to focus on the semantic nuances of these words through a close reading of the words in the context of the text.

Atıf/Citation: Özkan A. F. (2021). Daşakarmapathāvadānamālā'da Üzüntü Bildiren Duygu Sözcükleri *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5 (2), 164-172.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Karahanlı Türkçesinden önce, IX. yüzyılda başlayan ve varlığını XV. yüzyıla kadar devam ettiren Eski Uygur Türkçesi (Ercilasun, 2004, s. 349), Eski Türkçenin Köktürkçeden sonraki ikinci dönemini oluşturmaktadır. Bu dönemde verilen eserler Budizm ve Maniheizm etkisiyle yazılmıştır ve çoğu Çince, Sanskritçe, Soğdca, Toharca ve Tibetçe'den çevrilmiştir (Türkmen ve Erdoğan, 2018, s. 215). Bu metinlerden biri de Ugu Küşen (Toharca B) dilinden Toharcaya (Toharca A) ve Toharcadan Uygurcaya çevrilen *Daşakarmapathāvadānamālā* (DKPAM) adlı eserdir (Elmalı, 2016, s. 11). Budizme dair bir etik kitabı olarak da adlandırılabilir bu kitap “on (kötü) davranış yollarının zincirleme hikâyesi” anlamına gelmektedir ve bu günahlar şu şekildedir: Canlı bir varlığı öldürmek, başkasının malını çalmak, zina yapmak, yalan söylemek, iftira etmek, küfürlü ve kaba sözler söylemek, iki yüzlülük yapmak, aç gözlülük ve kıskançlık, öfkelenmek, aykırı fikirde olmak. Görüldüğü gibi, on günahın bazıları (kıskançlık, aç gözlülük, öfkelenmek) doğrudan duygularla ilgilidir. Eski Türkçe dönemine ait kitabelerde duygulara ait söz varlığı mevcut olmakla birlikte, nutuk biçiminde olmalarından dolayı bu kitabelerde duygu sözcüklerine çok fazla yer verilmediği görülmektedir. DKPAM, bu bakımdan, Eski Uygur Türkçesindeki duygu sözcüklerinin tespiti açısından verimli bir çalışma kaynağı olarak dikkat çekmektedir. Nitekim Aristoteles'ten bu yana zaaf ve erdemler duygularla ilişkilendirilmiştir. *Retorik*'te “pathos”u belagat sanatı bağlamında ele alan Aristo, *Nikomakhos'a Etik*'te ise erdemleri ve zaafı duygulardan ibaret görmese de onların eylemler ve bugün duygu veya duygulanım olarak adlandırdığımız fenomenlerle ilişkisini irdelemiştir (Roberts, 1989, s. 293). Diğer yandan, gerek “duygular tarihi” disiplini, gerekse din antropolojisi alanı için dinî metinler temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır (Nagy, Biron-Ouellet ve Weber, 2021, s. 43). DKPAM'nin duygu söz varlığı bağlamında incelenmesi, kuşkusuz, Budizm inancında duyguların nitelikleri ve kavramsal boyutları bakımından da önemli veriler sunacaktır. Fakat bu çalışma öncelikle Eski Türk dilinde duyguların söz varlığına dair bir araştırmaya odaklanmıştır ve bu çalışma DKPAM'de yer alan ve “üzüntü” bildiren kelimeleri tespit etmeyi ve bu sözcüklerin bağlamlar içinde kazandığı anlamlara yoğunlaşmayı amaçlamaktadır.

Mehmet Ölmez, DKPAM'nin St. Petesburg'daki DKPAM fragmanları ve bu fragmanlar üzerine hazırlanmış bir inceleme (Masahiro, Tugusheva ve Shokado, 1998) üzerine kaleme aldığı eleştiri ve tanıtma yazısında (2005) DKPAM'nin yayımlanma tarihçesine de ışık tutar. DKPAM metinlerinin neşrinin F.W.K. Müller'in *Uigurica*'da yayımladığı “Altun Yaruk'a ait olmayan metinler üzerine denemeler” başlığıyla başladığını ifade eden Ölmez, Müller'in çalışmalarını Gabain'in yayımlarının takip ettiğini ve son yirmi yılda J.P. Laut ve Geng Shimin'in, Jens Wilkens'in yayımlarıyla DKPAM'nin daha ayrıntılı olarak ele alındığını ifade eder. 2016'da ise Jens Wilkens, DKPAM'yi üç cilt hâlinde yayımlamıştır (Wilkens, 2016). İlk iki cildinde DKPAM'nin Eski Uygurca metnin Almanca çevirisine ve dilbilimsel izahlara yer verilen eserin üçüncü cildinde ise sözlükçe ve transliterasyon yer almaktadır. Bu çalışmada ise Murat Elmalı'nın doktora tezine (2009) dayanan ve sonrasında Türk Dili Kurumu tarafından yayımlanan *Daşakarmapathāvadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbası)* edisyonu (2016) esas alınmıştır.

Osmanlı Türkçesinde duygu sözcükleri üzerine yapılan araştırmada (Özkan, 2021), bu dönemde Arapça ve Farsçadan ödünç alınan üç yüz doksan beş duygu sözcüğünden elli dördünün “üzüntü” olarak tanımlanabilecek bir anlam dairesine mensup olduğu tespit edilmiştir. Türkçenin on birinci yüzyıldan itibaren dâhil olduğu yeni kültürün ve edebiyatın, gerek biçim gerekse içerik

olarak bu duyguyu öne çıkarması makul bir açıklama olarak dikkat çeker. Yine de, bu durum, Türk dilinin bu duyguyu karşılayan sözcüklere duyduğu ihtiyacın yoğunluğunu izah edecek başka çalışmaları da gerekli kılar. Bu bakımından, Eski Türkçenin söz varlığı üzerine yapılan çalışmalara ek olarak, “üzüntü” bildiren sözcüklerin tespitinin, sonrasında ise bu sözcüklerin metin içinde kazandıkları anlamlara yoğunlaşmanın verimli sonuçlar üretebileceği gözlemlenmiştir. Bu amaçla, bu çalışmada Eski Uygur Türkçesinin temel metinlerinden biri olarak kabul edilebilen ve duygu söz varlığı açısından zengin bir nitelik gösteren DKPAM’de “üzüntü” sözcüklerine dair bir “yakın okuma” gerçekleştirilmiş ve bu sözcüklerin nüanslarına odaklanılmıştır.

Daşakarmapathāvadānamālā'da “Üzüntü” Bildiren Sözcükler

DKPAM’de üzüntü ve keder anlamlarını karşılayan altı sözcük tespit edilmiştir. *Açıg*, “acı, keder, öfke”; *emgek* “ıstırap, sıkıntı”; *busuş*; “keder, dert” anlamlarında, *kadgu*, “kaygı, dert, sıkıntı”, *mun* “sıkıntı, dert”, *tar* “darlık, sıkıntı” anlamlarında kullanılmıştır. *Ökün-* sözcüğü ise, her ne kadar yapılan/yapılmayan bir eylemden dolayı hissedilen bir üzüntüyü içerse de, müstakil bir duygu olması bakımından bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Diğer yandan, “aynı anlam için iki farklı göstergenin eş zamanlı olarak var olmasının olanaksızlığı”¹ nedeniyle DKPAM’deki bu sözcüklerin aralarında bir anlam farklılığı olduğu muhakkaktır ve bu nedenle sadece Eski Uygur Türkçesi sözlüklerinden değil, metnin bağlamından da yararlanmak gerekmektedir.

Açıg ve Emgek

DKMAP’de tek başına “L’R açıg ünin sıgtay” (2227) şeklinde kullanımına rağmen *açıg* sözcüğünün *emgek* ile birlikte kullanıldığı görülür. Wilkens’in lügatinde *açıg ämgäk* karşılığı olarak “acı ıstırap” verilmiştir (Wilkens, 2021, s. 4). Eski Uygur Türkçesinde, ikilemeler yoğun olarak kullanılmaktadır ve “Eski Uygur Türkçesini farklı kılan başlıca dil özelliklerinden biri ikilemelerdir” (Şen, 2002, s. II). Bu özelliğin DKMAP’de de sıkça görüldüğünü *açıg* sözcüğü üzerinden örneklendirilebilir. Metinde otuz kez geçen *açıg* sözcüğü yukarıda belirtilen kullanım (2227) ve ardındaki sözcüğün okunmadığı iki durum haricinde hep *emgek* ile birlikte kullanılmıştır. “Sizlerniñ açıg emgekiñizlerte [m(e)n] / umug ınag *bolayın*” (2269-2270). Elmalı’nın “İşte o zaman sizlerin ıstıraplarınıza ben umut olayım” şeklinde günümüz Türkçesine aktardığı ve küfürlü kaba konuşmanın sakıncalarının anlatıldığı bölümde şöyle denir: “Bo ériñ tsuyug tınl(ı)glarınıñ emek[ek] / -lerinte umug ınag boltaçı t(e)ñri burk[anta] / adın kim erser yok” (2104-2106) // “Bu zavallı canlıların acılarına umut olacak Buda’dan başka kimse yok” (Elmalı, 2016, s. 252). Prens *Hárisçandra*, hocası Buda’nın doğumunu anlatırken “korkunç türbe”nin önünde durup içinde yatan kadınların bir zamanlar ne denli canlı olduklarını fakat zamanla etlerinin ve derilerinin parçalanmış olmasına üzülür. *Hárisçandra*’nın bahsettiği acılar, her ne kadar “fani olma durumu”nun ruhsal acısını (kederini) da kastetmekle birlikte fiziksel acıları daha çok işaret eder niteliktedir. Nitekim, bir doğumun fiziksel süreçlerinden bahsedilirken “[...] tilgen ara / [...] ‘K açıg emgek / [...] anta ötrü” (175-177) sözleriyle yine fiziksel bir acıya işaret edilir. Metnin başka bir bölümünde şu ifadeler kullanılır: “Kılmışları tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrısı / burhan askankélg yolta bos(a)t(a)vlar / yorığınta yorıyur erken isig öz- / -in ıdaladı açıg emgeklerig serip / kut koluntı” (379-383). Bu bölümde yine fiziksel ve ruhsal acıları karşılayan bir kullanım olduğu görülmektedir: “Tam bilge Tanrılar Tanrısı Buda sayısız yolda Bodhisattvaların yolunda yürürken canını terk etti, ıstıraplara katlanıp dua etti” (Elmalı, 2016, s.

¹ Dilde eş anlamlılık ve yakın anlamlılık tartışmasına dair literatürü ve tarihçeyi içeren bir çalışma için bkz. (Akçataş ve Arı, 2018)

231).

Cehennemde çekilen acılar (yine hem ruhsal hem fiziksel) “tamudaki acı *emgekler közinte*” (579) şeklinde açıklanır. Fakat *açıg emgek*'in ruhsal veya fiziksel acılardan hangisini karşıladığına dair soru *Kāmapriya* adlı gence hocası yukarıda bahsedilen “cehennemdeki acılar”ın neler olduğunu sorduğunda aldığı cevapla aydınlanır. *Kāmapriya*'nın hocası bu ıstırapların iki türlü olduğunu söyler: “[çı yakın] kelip başka teper .. ol ərın- / - [ç tnlıg er]ringü korkıp ol ugrta iki / [törlüg acıg] emgekin odug emgenür .. bir emgek- / i ol bol]ur numa amtı ölür m(e)n alku” (584-586). Bu ıstırapların ilki, kişinin ölünce tüm sevdiklerinin dünyada kalmasıdır. İkincisi ise cehennemdeki zebanilerin çektiği ıstıraplardır. Görüldüğü gibi *açıg emgek* ifadesi hem ruhsal ıstırapları hem de fiziksel acıları karşılamaktadır. Clauson'un sözlüğünde “‘*pain, agony*’, hence ‘*anything accompanied by pain, laborious effort*’, and hence ‘*laboured movement, (of a child) crawling*’ // ‘acı’, ‘ıstırap’ bundan dolayı ‘acının eşlik ettiği şey, zahmetli uğraş, (çocuğun emeklemesi)” (Clauson, 1972, s. 159) şeklinde verilen *emgek* maddesinde geçen “sekiz türlü emek” ifadesi için (sekiz türlü acı) karşılığı verilmektedir. Yine Clauson'un sözlüğünde *açıg* sözcüğü “açı-” eyleminden getirilip “‘*originally bitter*’ in a physical sense // fiziksel anlamda acı” (Clauson, 1972, s. 21) olarak karşılanmış ve *açıg emgek* karşılığı olarak “*grievous pain* // ıstırap veren acı” (22) şeklinde açıklanmıştır.

Busuş

DKPAM'de keder belirten bir diğer kelime *busuş*'tur. Elmalı'nın çalışmasında yer alan sözlükçede anlamı “keder, dert” olarak verilen sözcük, Clauson'un sözlüğünde “‘*grief, sorrow*’. and *the like* // ‘keder, üzüntü’ ve buna benzer anlamlar” (Clauson, 1972, s. 374), Wilkens'in sözlüğünde ise “keder, dert, üzüntü, endişe, kaygı, üzüntü” (Wilkens, 2021, s. 204) şeklinde karşılanmıştır. Eski Uygur Türkçesinde *busuş*'un da *açıg* sözcüğünde olduğu gibi *emgek* ile birlikte kullanıldığı görülür. Wilkens bu kullanımı “dert ve acı” olarak verilmiştir. *Busa-* kökünden gelen sözcüğün DKPAM'de bu şekilde bir kere kullanıldığı ve metnin okunamayan kısımlarında yer aldığı için (DKPAM, 4647) herhangi bir bağlam içinde değerlendirilmesinin zorlaştığı görülmektedir. Ne var ki bu sözcüğün *busa-* şeklinde kullanıldığı açık bir bölüm bulunmaktadır: “.. tilim tamgakım o[tu]ŋ / teg kuriyu .. tınım ertingü busar agazımda - / ki tatablar barça yétlinip artukrak” (2685-87) // Dilim damağım, odun gibi kurudu, canım çok fazla yanmakta” (Elmalı, 2016, s. 216). Metnin bağlamında, rahibin bu sözlerinde bahsettiği eylem, ruhsal bir kederden daha ziyade ölüme yaklaşmış bir insanın fiziksel acılarını karşılamaktadır. *Busuşlug* sözcüğü ise, hocasının *Kāmapriya*'ya cehennemde iki türlü ıstırap olduğunu anlattığı bölümün sonunda geçer. Cehennemdeki bedensel acılardan bahseden rahip, sonrasında günahkârların *Mātār* ile karşılaşmalarından bahseder: “[apam] birök ölümlüg matar ağzın / [a]çıp yakın kelser .. ol ödün temin / [bu]suslug [e]mgekin [ö]grsireyürler antağı (599-600) // “Eğer ölümcül *Mātār* ağzını açıp yaklaşırsa, o zaman hemen sıkıntı veren bir ıstırapla kendilerinden geçerler” (Elmalı, 2016, s. 234). Moğolca *Mātār* sözcüğü başka Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de geçmektedir ve “*demon, şeytan*” anlamlarına gelmektedir (Çelik, 2019, s. 399-400). Böylece *busuş* sözcüğünün de tekil kullanımında ruhsal bir keder veya üzüntüden daha çok fiziksel bir ıstırapa işaret ettiği görülmektedir. Diğer yandan, yine Eski Uygur Türkçesindeki ikileme kullanımı özelliğinden dolayı bu sözcüğün de ardında aynı anlam dairesine mensup görünen bir sözcük (*sakınç*) ile birlikte kullanıldığı ve bu durumda mevcut anlamından sıyrıldığı görülmektedir. “Üze erklig türklüg ulug ellig- / -e .. örü turgıl amtı köñülündeki / ne busuşun sakınçŋ erser meni” (2478-79) // Ayağa kalk! Şimdi gönlünde ne kederin (var) ise, beni görme sevinciyle bunları uzaklaştır” (Elmalı, 2016, s.

256). Böylece *buşuş* tek başına kullanıldığında fiziksel ıstıraba işaret ederken *buşuş sakınç* şeklinde kullanıldığında daha “üzüntü”ye yakın bir anlama kavuşur. Yine de, Wilkens’in *buşuş sakınç* için verdiği anlam, “korku, endişe”dir (Wilkens, 2021, s. 204). Clauson ise *buşuş sakınç* için “*all their grief and anxiety*” // tüm kederleri ve endişeleri” karşılığını uygun görmüştür. Bu bilgiler ışığında, DKPAM’de, yukarıda bahsedilen metin parçasında “dert” yerine “endişe” daha uygun düşmektedir. Bu metnin ilerleyen bölümlerinde *buşuş sakınç* kullanımı tekrar görülür. Şeytanlar tanrısı *Vaiśravaṃ*, *Ātavakan* adlı şeytan yapabileceği fenalıklardan dolayı duyduğu korkuyu *Tanrı Indra*’ya anlatır ve sonrasında DKPAM şöyle devam eder: [begi] vaişir(a)van(é)ya bo [s]avka busuşsuz sakınç- / -[sız bol]gil birook bo yértinçüdeki yagız” (2474-2476) // Bu sözü işiten Tanrı Indra gülümseyen yüzüyle *Vaiśravaṃ* Tanrı’ya şöyle dedi: Ey, şeytanlar beyi *Vaiśravaṃ*! Bu sözden dolayı kederlenme.” Devamında ise, her ne kadar metnin tahrifata uğrayan kısımları nedeniyle tam olarak okunamasa da, Şeytan’ın herhangi bir zarar veremeyeceğine dair bir teminat verdiği anlaşılır (Elmalı, 2016, s. 256).

Bu durumda “olması istenilmeyen olaylardan doğan ruh tedirginliği, gam(l), teessür” (TDK, “üzüntü”, 2021) yerine “anksiyete”ye yakın türden bir “kaygı”nın varlığından bahsetmek daha doğru olur. Psikoloji sözlüğünde “endişe”nin (kaygı) karşılığı olarak şu tanım verilir: “Bir tehlike, felaket ya da talihsizliğin yaklaşmakta olduğu endişesi ve bedensel gerilim belirtileriyle tanımlanan duygu türü” (Karakas, 2021). Rasim Bakırcıoğlu’nun *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*’nde ise “kaygı” karşılığı şu şekilde açıklanır. “Bilinçdışından kaynaklandığı için nedeni bilinmeyen tehlike, talihsizlik, korku ya da bekleyişinin yarattığı tedirginlik, akıl dışı korku; anksiyete, endişe, bunaltı” (Bakırcıoğlu, 2012, s. 731). Elbette metinde tehlikenin nesnesi bir ölçüde bilinmektedir: *Ātavakan* adlı şeytan yapabileceği fenalıklar. Bu durumda Bakırcıoğlu’nun, yukarıda alıntılanan tanımının devamını aktarmak faydalı olacaktır. “Kaygı, güvensizlikten doğan tedirgin edici duyguyu dile getiriyor. Belli bir ölçüde tasa ve kuşku sözcükleriyle de anlamdaştır” (s. 731). Bu nedenle, nesnenin varlığı/yokluğu veya tehlikenin kaynağının bilinç düzeyini erişip erişmemesi gibi etkenlerden daha çok, bu duygunun “güvensizlikten doğan tedirgin edici [bir] duygu” olmasına odaklanmak, metin içindeki sözcüğün yerli yerine oturtulması için yeterli olacaktır. Ne var ki bu durumda DKPAM’de kullanılan ve Eski Türkçeden günümüze varlığını korumayı başaran (Mert, 2019, s. 329–330) *kadgu* sözcüğünün hangi bağlamda kullanıldığına dair yeni bir soruyu sormak gerekir.

Kadgu

DKPAM’de *kadgu* sözcüğü, iki kez kullanılmıştır. İlkinde “[...] burhanıñ y(i)me küçinte / küsuminte magad uluşdaki kadgu- / -ları kalışız tarıkzun kêtzün” (2518-2520) // Budaların da sayesinde *Magadha* ülkesindeki sıkıntılar tamamen uzaklaşsın” (Elmalı, 2016, s. 256). Bu bölümde *Brahmasvara* ilk önce hükümdar *Bimbasara*’yı çağırıp onu yüreklendirir ve sonra dua ederek Tanrılar Tanrısı Buda’yı anarak onun *Magadha* adlı ülkedeki şeytanın tehlikesini uzaklaştırması için dua eder.

Wilkens’in sözlüğünde *kadgu* için verilen anlam şu şekildedir: “Keder, kaygı, lekeleme, ihtiras, tutku” (Wilkens, 2021, s. 318) Clauson ise şu karşılığı verir: ‘*sorrow, grief, care, anxiety*’ and *the like*” // ‘üzüntü, keder, tasa, kaygı’ ve buna benzer anlamlar” (Clauson, 1972, s. 598). Bununla birlikte, Clauson, sözcüğün Eski Uygur dönemindeki kullanımını “*Magad uluştaki kadguları*” olarak örneklendirmiş ve bu örneği ‘*the distress in the country of Magadha*’ [Magadha ülkesindeki dertler] şeklinde çevirmiştir. Clauson’un örneği, yukarıda da anılan, DKPAM’deki “kadgu” kullanımının geçtiği metindir. Bu metni Clauson günümüz Türkçesindeki kaygı anlamını veren

anxiety (kaygı) sözcüğüyle değil, “distress” (dert, tasa) sözcüğünü kullanarak çevirmesi dikkat çekicidir.

Kadgu sözcüğünün DKPAM'deki ikinci kullanımını ise *katgulug* şeklindedir. “Küfürlü ve kaba sözler söylemek” bölümünde anlatılan hikâyenin bağlamını belirlemek, tahrifata uğrayan nüshada okunamayan kısımların çokluğu nedeniyle oldukça zordur: “küsüninte magad uluşdaki kadgu- / -ları kalışız tarıkzun kêtzün” (2519-20) // yükselerek gelip kaygılı ... saray muhafızı ... acı sesiyle ağlayarak” (Elmalı, 2016, s. 253). Bu metinde Prens *Hárişcandra*'nın kapkaranlık gece yarısında ani bir kararla ayrıldığı saraydaki muhafızların tam olarak neden “kaygılı” oldukları açık değildir. Bu nedenle sözcüğün anlamını metin bağlamı içinde değerlendirmek zorlaşmaktadır.

Muñ ve Tar

DKPAM'de “üzüntü” duygusunun anlam dairesinde yer alan diğer bir sözcük ise *tar*'dır ve metinde sadece bir kez geçer: “... akruş köñüllüg bilge biliglig / serinm[eklig] (?) uzanmaklıg sen bo muñ- / -[da tarta sent]ede adın biziñe umut” (18-20) // “Şefkatli, bilge, bilgili, sabırlı, beceriklisin. Bu sıkıntılı (zamanlarda) senden başka bir umut (olacak) kimseyi asla bulamayız” (Elmalı, 2016, s. 230). Wilkens'in sözlüğünde “darlık, sıkıntı, acı, keder, üzüntü, yoksulluk” olarak karşılanan sözcüğün, metnin bağlamında da herhangi bir duygu durumunu değil, “üzüntü/keder doğurabilecek zorluk, darlık, sorun” olarak kullanıldığı görülür.

Yukarıda *tar* sözcüğünün geçtiği metinde *muñ* ile ikileme hâlinde kullanıldığını da belirtmek gerekir. Wilkens'in sözlüğünde *muñ tar* karşılığı için “sıkışıklık ve sıkıntı” verilmiştir (Wilkens, 2021, s. 481). Yine aynı anlam dairesine mensup olan *tar* sözcüğü ise metinde iki kere geçer. İlkinde *emgek* ile birlikte ikileme hâlinde kullanılır: “münsüz arıg süzük tillig erdini- / -si ağızında tar emgekin emgen- / -medin çoğlug yalınl(ı)g bolup yatur / burhanlarınıñ kasıgları arslan-” (1621-1624) // Geniş, masum ve temiz dilli (öğreti) mücevheri (onların) ağızında, acı çekmeden, ışık saçarak, ihtişamlı (bir) saraydan (daha) geniş ve yüksek (olan Budaların) ağızında yatar” (Elmalı, 2016, s. 247). Wilkens'in sözlüğünde bu sözcük, “sıkıntı, üzüntü, darlık, kısıtlılık” (Wilkens, 2021, s. 626) olarak tanımlanmıştır.

SONUÇ

DKPAM'de tanıklanan ve üzüntü bildiren sözcükler şu şekildedir: *Açıg (emgek), busuş (busar), kadgu, muñ, tar*. Bu sözcüklerin sadece ruhsal bir keder/üzüntü hâlini değil aynı zamanda bedensel acıdan kaynaklanan bir ıstırap duygusunu karşıladığı görülmüştür. Öncelikle, kendi başlarına bir anlam taşıyan *açıg, emgek* gibi sözcüklerin bir araya gelerek yeni anlamlar ürettiği tespit edilmiştir. İkilemeler, Eski Uygur Türkçesinin bilinen bir özelliği olmakla birlikte, bu tür ikilemelerde yeni anlamların doğması dikkat çekicidir. *Busuş* tek başına fiziksel bir acıya işaret ederken *busuş sakınç* şeklindeki kullanımı “üzüntü”ye yakın bir anlama kavuşur. Nitekim, bu çalışmanın ulaştığı daha dikkat çekici sonuç, üzüntü bildiren sözcüklerin öncelikli olarak fiziksel bir acıyı da karşıladığıdır.

Açıg (emgek) ve *bus-* kökünden türeyen *busuş* sözcükleri metinde sadece ruhsal bir kederlenme hâlini değil; doğum, ölüm ve ölüm sonrası yaşanacağı düşünülen fiziksel acıları işaret etmektedir. Literal olarak “acı ıstırap” olarak karşılanabilecek *açıg emgek*'in mahiyeti, metin içinde Rahip'in ölüm sonrası acıların iki türlü olduğunu anlattığı bölümde açıklığa kavuşur. Buna göre, kişinin sevdiklerini dünyada bırakmasından dolayı yaşadığı üzüntü ve ölüm sonrasında

bedenin (ruhun) çekeceği fiziksel acılardan bahsedilir. Bu bölümde dikkat çekici olan *açığ emgek*'in "ruhsal keder ve bedensel acı"yı kast ediyor olmasıdır.

Aynı şekilde, *busuş* sözcüğü de sözlüklerde mental bir ıstırapı işaret edecek şekilde karşılanmıştır: Keder, dert, üzüntü, endişe, kaygı. Ne var ki metnin yakın okumasında bu sözcüğün "ölüm anındaki fiziksel acı"yı veya ölüm sonrasında Şeytan'la karşılaşan Şeytan'ın yaşatacağı acıları karşıladığı görülmüştür. Sözcüğün *sakinç* ile kullanımını mental bir durumu işaret etse de, ilgili ikileme bu kez de üzüntü yerine "endişe"ye yakın bir bağlam kazanmıştır. Bu durumda ise günümüz Türkçesinde de "endişe"yi doğrudan karşılayan bir sözcük olarak varlığını sürdüren *kadgu* sözcüğünün durumunu incelemeyi gerektirir. Metnin parçalı yapısından dolayı bu konuda sağlıklı bir tespitte bulunmak zordur. Bununla birlikte, elde edilen sonuçlardan biri metindeki "kadgu"nun günümüz Türkçesindeki "kaygı" ile karşılanmasında temkinli olunmasının gerekli olduğudur. Sözlük karşılıklarında "üzüntü" belirten bir diğer sözcük olan *tar*'ın da metin içinde tek başına kullanıldığında "üzüntü" yerine, "üzüntü doğuracak zor durum"u tanımladığı fakat *muş* ile birlikte kullanıldığında "dert, tasa" anlamlarına yakınlaştığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akçataş, A. ve Arı, E. (2018). Anlambilimin Eş Anlamlılık Sorunu Üzerine. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 126–152.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı.
- Çelik, N. (2019). Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Yabancı Kökenli Sözcükler Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiyat Mecmuası*, 2 (29), 391–402.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Elmalı, M. (2009). *Dasakarmapathaavadanamala: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım*. Marmara Üniversitesi.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathavadanamala*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Türk Dili Tarihi: Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla*. Ankara: Akçağ.
- Karakaş, S. (2021). anxiety - kaygı / anksiyete. *Psikoloji Sözlüğü*.
<https://www.psikolojisozlugu.com/anxiety-kaygi> adresinden erişildi.
- Masahiro, S., Tugusheva, L. ve Shokado, S. F. (1998). *Uigurubon Dasakarmapathavadanamalano kenkyü / Uygurskaya versiya Dasakarmapathavadanamala / The Dasakarmapathavadanamala in Uighur*. Kyoto: Collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences.
- Mert, A. (2019). *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve Ağızlarına Uzanan Söz Varlığı*. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Nagy, P., Biron-Ouellet, X. ve Weber, A.-G. (2021). Rituals, Relics and Religious Rhetoric. *Sources for the History of Emotion* içinde (ss. 41–52). NY.
- Ölmez, M. (2005). Uigurubon Dasakarmapathavadanamalano kenkyü / Uygurskaya versiya Dasakarmapathavadanamala / The Dasakarmapathavadanamala in Uighur, Masahiro Shōgaito, Lilia Tugusheva, Setsu Fujishiro, Shokado, Kyoto 1998, XII +294 + 84 s . *Türk Dilleri Araştırmaları*, (15), 223–232.
- Özkan, A. F. (2021). Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsça Duygu Sözcükleri. *Karadeniz Araştırmaları*, XVIII(71), 801–825.
- Roberts, R. C. (1989). Aristotle on Virtues and Emotions. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 56 (3), 293–306.

Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Türkmen, A. Z. ve Erdoğan, Ü. (2018). Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Maniheizm'in Savaşa Bakışı. *Journal of Turkish Language and Literature*, 1 (58), 175–216.

Wilkens, J. (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien. Edition der altuigurischen Daşakarmapathāvadānamālā* (C. 3 vol.). Turnhout: Brepols.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

EXTENDED ABSTRACT

The emotion words of a language are among the primary resources of the “history of emotion” discipline. Likewise, the vocabulary of emotions would yield useful results for the “sociology of the emotions” that aims to understand the motives of an emotion or its historical change. However, the emotion vocabulary of a language is especially essential for the “language researches” in order to present the history of the language and to explain its historical development. This study focuses on a topic that produce important results for all these disciplines mentioned above. In a study (Özkan, 2021) on the emotion words of Ottoman Turkish, it was determined that hundred and ninety-five emotion words borrowed from Arabic and Persian and fifty-four of them express sorrow or sadness. This data shows that it is important to examine why Turkish needs this vocabulary group intensely. Although there is a vocabulary of emotions in the inscriptions belonging to the Old Turkish period, the words of emotions are not included to a great extent because they are in the form of speech and mostly preach on the administration of the state. In this respect, *Daşakarmapathāvadānamālā* (DKPAM) draws attention as a useful resource in terms of detecting emotion words in Old Uyghur Turkish. *DKPAM*, which can also be called an ethics book on Buddhism, means “a chain story of ten (bad) ways of behaviour” and the sins are as follows: killing a living being, stealing someone else’s property, committing adultery, lying, to slander, using abusive and vulgar words, hypocrisy, greed and envy, anger, and disagreement (Elmalı, 2016). Three of the ten sins (envy, greed, anger) are directly related to emotions. For this purpose, the emotion words in *DKPAM* were scanned and the words expressing “sorrow” were determined. Afterwards, the equivalents of these words in both Clauson’s (1972) and Wilkens’ (2021) dictionaries were found, furthermore the meanings of these words in the context of the text were taken into account. By following this definition, this study reached these results: The words that were detected in *DKPAM* and that expressed sorrow are *açığ* (*emgek*), *busuş* (*busar*), *kadgu*, *mun*, *tar*. The word *ökün-* (to regret), is not included in the scope of this study as it is an independent emotion on its own, although it includes a sadness felt due to an action that is done or not done. It has been seen that these words meet not only a state of mental grief, sadness, or sorrow but also a feeling of anguish arising from bodily pain. First of all, it has been determined that words such as *açığ* and *emgek*, have a meaning on their own, they also produce new meanings when they come together. Although reduplications are a well-known feature of Old Uyghur Turkish (Şen, 2002), it is remarkable that new meanings arise in such reduplications. While *busuş* alone refers to a physical pain, the use of *busuş* together with *sakinç* has a meaning close to “sorrow”. Likewise, the word *busuş* indicates mental anguish in dictionaries: grief, affliction, sadness, worry, anxiety (Clauson, 1972, s. 374). However, a close reading of the text shows that this word corresponds primarily to “physical pain at the time of death”. The use of the word with *sakinç* indicates a mental state, but another problem arises: The meaning is getting closer to “anxiety” instead of “sorrow”. In this case, it is necessary to examine the situation of the word *kadgu*, which continues to exist as a word that directly corresponds to “anxiety” (*kaygı*) in modern Turkish. Due to the physical condition of the fragmented text, it is difficult to determine the exact meaning of the word within the context. However, one of the results obtained is that it is necessary to be cautious when meeting the *kadgu* in the text with the “anxiety” in modern Turkish. It has also been determined that *tar* in Old Uyghur Turkish, which is another word that indicates “sorrow” in dictionaries primarily defines “difficult situation that would cause trouble and sorrow” instead of “sorrow” within the context. On the other hand, when it is used together with *muñ*, it gets closer to the meanings of “trouble, worry” (*sıkışıklık*, *sıkıntı*) (Wilkens, 2021, s. 481). Thus, it has been observed that the words expressing sadness in Old Uyghur Turkish mostly indicate physical pain. It has also been seen that the words expressing sorrow gain new meanings when they come together, and it has been concluded that focusing on the meanings of these words while reading the Old Uyghur texts is not only a useful but also a necessary method to determine the emotion vocabularies of the period.